

ARAP KAYNAKLARINA GÖRE Şİİ ULEMASININ CİHAT FETVALARI ÇERÇEVESİNDE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ

Ziya ABBAS*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın Irak Cephesi, İngilizlerin Kasım 1914 tarihinde Basra'ya çıkarma yapması ile açılmıştır. Savaşta İslam âlemini harekete geçirmek isteyen Osmanlı Devleti Kasım 1914'te Cihat ilan etmiştir. Irak cephesinde İngilizler ile devam eden savaşta, Şii ulemanın önemini ve cihat harekâtının etkisinin bilen Osmanlı Devleti ulemanın dini, askeri ve siyasi rolüne önem vermeye başlamıştır. Şii ulemasının da katıklarıyla bu fetvanın Irak Cephesi üzerinde önemli etki yaratmıştır. İngilizlerin Basra'ya çıkarma yapmasından sadece birkaç gün sonra Basralı din adamları ve ileri gelenler işgale karşı harekete geçmiştir. Kerbela, Necef, Samarra ve Kazimiye'de bulunan Şii uleması Kasım 1914'te İngiliz güçlerine karşı Cihat ilan etmiştir. Şii uleması İngilizlere karşı savaşta, Şii toplumun cihada aktif katılımlarını sağlayabilmek için fetvalar yayınlamıştır. Irak'ın orta ve güney kesimlerinde Şii ulemanın fetvaları halk tarafından büyük kabul görmüş ve binlerce gönüllü, savaşa katılmıştır. Şii uleması halkı cihada teşvik etmiş, mücahitlere önderlik yapmış, onları savaş meydanlarında organize etmiştir. Ulema bizzat çatışmalara katılarak savaşta önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışmada Arapça literatür esas alınarak I. Dünya Savaşı sırasında Şii Ulemasının cihat fetvaları çerçevesinde Irak cephesi incelenecektir. Cihat fetvalarına değinildikten sonra savaş sırasında ulema – toplum etkileşiminin üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte ulemanın Irak cephesindeki katkıları ele alınacaktır. Son olarak Osmanlı - Şii uleması ilişkilerinin geldiği nokta ve sonuçları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı, Irak, Şii, Cihat

IRAQI FRONT IN THE WORLD WAR I WITH RESPECT TO THE JIHAD FATWAS OF CLERICS ACCORDING TO ARABIC RESOURCES

Abstract

Iraqi front of World War I, opened on November 1914 with the landing of British army in Basra. The Ottoman who wanted to involvethe Islamic world to war declared jihad on November 1914. The Ottoman was aware of the Shia cleric's importance and influence therefore pay attention to their religious, military and political role. The jihad declared with the contribution of the Shia has a significant impact on İraqi front. Just a few days after the landing of the British army in Basra, the clerics and notables has acted against the occupation. Shiite clerics in Necef, Kerbela, Samarra and Kazimiya has declared jihad against British army in November 1914. In the war against the British army, the Shiite clerics announced fatwas in order to enable active participation of the Shiite society in the jihad. The jihad fatwas of the Shiite clerics have well-received and thousands of volunteers in the central and southern part of Iraq joined the battle. Shiite clerics has encouraged jihad, led the mujahids, organized them

---

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

on the battlefield and have made a significant contribution in the war through their personally participation in war. In this study World War I Iraqi front in the frame of shiite clerics jihad fatwas have been investigated based on the Arabic literatures. Referred to jihad fatwas, it discussed the Shiite clerics–society interaction. Also took up their contributions on the Iraqi front. Finally, last point and results of Ottoman – Shiite clerics relationship will be discussed.

Keywords: World War I, Ottoman, Iraq, Shia, Jihad

Giriş

Tarihi boyunca olduğu gibi Şii ulemanın tutumu yakınçağda Irak'taki iç siyasi olayları hareketlendirmekle sınırlı olmamıştır. Örneğin Seyid Muhammed Hasan El-Şirâzî'nin Sâmârâ'da 1891 yılında İran'da bütün imtiyazının haram kılınması / yasaklanması için yayınlamış olduğu fetvadan sonra bölgede meydana gelen olaylarda rol oynamıştır. Nitekim 1911'de kuzey İran'ın Rus birlikleri tarafından ve güney İran'ın İngiliz birlikleri tarafından işgali sırasında cihat fetvaları vermiş ve savaşa bizzat katılmıştır. Ayrıca Şii ulema İtalyanların Libya işgali karşısında olduğu gibi bölgesel birçok gelişmede önemli rol oynamıştır.

Osmanlı, Şii ulemanın önemini ve toplum üzerindeki etkisini biliyordu ve bu durumun cihat hareketinde müttefiklere karşı önemli bir etkisi olacağı konusunda emindi. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'nda Irak'taki Şii ulemayla yakından ilgilenmiştir. Şiiler Osmanlı yönetiminden hoşnut değildi ve Osmanlı'nın “İslam'ı doğru şekilde temsil etmediğine” inanıyorlardı. Ancak “Kâfir İngilizlere” karşı İslam dünyasını savunmak için Osmanlıyla dayanışma içerisinde olmanın “vacip” olduğunu da inanıyorlardı.

Irak'ta İngiliz askeri işgalinin başlamasıyla birlikte, üst düzey Şii ulema Cihada, İngiliz işgaline karşı direnmeye ve savaşta Osmanlıyı desteklemeye yönelik çağrıda bulunan fetvalar yayınladı. Şii ulema fetvalarla yetinmeyip, halkı seferber edip onları cihada teşvik ettiği gibi gönüllüleri örgütlediği ve savaşta onlara liderlik ettiği görülmektedir. Şiilerin Osmanlı'nın saflarında yer almayacaklarını düşünen İngilizler bu durumdan sonra hayal kırıklığına uğramışlardır. Zira İngilizlere göre “asırlardır Irak'ı yöneten Osmanlı'nın zulmüne uğrayan Şiiler” Osmanlıya karşı İngilizleri destekleyecekler.

Cihat Fetvaları

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden birkaç gün geçmeden “kâfirler ile savaş için cihat” fetvaları ilan edilmiştir. Cihatı ilan birkaç aşamada gerçekleşmiştir. İlk olarak 7 Kasım 1914'de Şeyhülislam Hayrî Efendi bir fetva yayınlamıştır. Bu fetvada “Bütün Müslümanlar üzerine cihat farzı ayındır.”

ifadesi yer almıştır.¹ İkinci aşama olarak 11 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Padişahı Mehmet Reşat, Müslümanların halifesi olarak, ordu ve donanmaya yönelik bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride ordu ve donanmayı “esir düşmüş Müslümanları kurtarmak ve Osmanlı Devletini savunmak” üzere savaşılmaya çağırıyordu. Üçüncü aşama ise 23 Kasım’da otuz üst düzey din adamı tarafından imzalanmış, İslam Âlemine yönelik bir bildiri yayınlanmıştır. Bunların başında Şeyhülislam Hayrî Efendi, Fetva Emîni / Vekili Ali Haydar Efendi ve eski üç Şeyhülislam bulunuyordu.²

Bu fetvaları farklı dillerde, yayınlar, broşürler ve bildirimler “tufanı” takip etmiştir. Bunlardan milyonlarca Osmanlı topraklarında dağıtılmış olup, Mısır, Sudan, Hindistan, Afganistan başta olmak üzere diğer bölgelere de kaçak yollarla ulaştırılmıştır. Söz konusu yayın, broşür ve bildirimler, içerik ve üslup olarak büyük farklılıklar göstermekteydi. Zira bazıları askerleri müttefik ordularından kaçmaya teşvik ediyor, bazıları ishedef alma, suikast ya da diğer bireysel saldırılar yapmak yönünde çağrıda bulunuyordu. Bu çağrılar desteklemek için bazı bölgelere küçük askeri birlikler gönderilmiştir.³

Arap kaynakları, başlangıçta Almanya’nın Osmanlıyla aynı safta savaşmak istemediğini kaydetmektedir. Zira Almanya, tek başına Müttefiklere karşı hızlı bir zafer elde etmeyi umuyordu. Ancak Eylül 1914 Marne Savaşı’nda başarısız olduktan sonra görüşünü değiştirmiştir.⁴ Bu kaynaklara göre; Almanya, Osmanlı’nın savaşta güçlü bir müttefik olmayacağını inanıyordu. Almanya’nın Osmanlı’nın kendi tarafında savaşa katılması yönündeki çabanın esas amacı; “İslam âlemini Müttefiklere karşı ayaklandırmaydı. Hindistan, Mısır, Cezayir ve diğer sömürgeleştirilmiş İslami ülkelerindeki müttefiklerin hâkimiyetini ortadan kaldırmak maksadıyla dini bir savaş ateşi yakmaktı”.⁵

Şii Ulemanın Tutumları

Cihat hareketi, Irak’ın tüm bölgelerinde eş zamanlı olarak başlamıştır. İngilizlere karşı cihat ilan eden şehirlerin başında Şiiliğin merkezini temsil

¹ El-Verdi, Ali *Lemahâtün İctimâ’iyetün Min Târihi’l Irâk el-Hadis*, Cilt 4, Bağdat: El-Mektebetü’l Haydariyye, İkinci Baskı, 1958, s.18.

² Abdürrezaq, Salah. *el-Merci’iyetü ve el-İhtilâl el- Ecnebî, Dirâsetün fî Fetâvâ Es-Seyyid Kâzım el-Yezdî Zıddi el-Gazvi’l Biritanya 1914*, Beyrut: Münteda el-Me’ârif Lil- Neşr, Birinci Baskı, 2010, s.139.

³ El-Azzawi, Abbas, *Mevsû’atü Târihi’l Irâk Beyne İhtilâleyn*, Cilt: 8, Beyrut: el-Dâru’l Arabiyye Lil Mevsû’ât, Birinci Baskı, 2004, s.315.

⁴ Malik, Muhammed Cevad. *Şiatü’l Irâk ve Binâü’l Vatan*, Kerbela: Menşûrâtü’l Utbeti’l Huseyniyyeti’l Mukaddeseti, İkinci Baskı, 2012, s.273.

⁵ El-Verdi, *Lemahâtün İctimâ’iyetün Min Târihi’l Irâk el-Hadis*, s.21.

eden Necef yeralıyordu. Zira ulemanın çoğu cihat ilanı yapmıştır. Muhammed Sa'îd Habbûbî gibi çoğu ulema cihat hareketinde önemli rol almıştır. Zira Habûbî mücahitlere liderlik eden ilk kişidir. Orta Fırat kabilelerini harekete geçirmeye çalışan ve onları cihada teşvik eden birçok ulemayla birliktemücahitlerin Basra cephesine yöneltmesinde önemli rol oynamıştır.⁶ Büyük Şii Mercî'î Seyyid Kâzım El-Yezdî başta olmak üzere çoğu üst düzey Şii ulema İngilizlere karşı cihat fetvaları yayınlamıştır. El-Yezdî, "aşiretleri vesnır bölgesi sakinlerini, Hameyn Şerifeyn'i, İmamların kabirlerini ve sınırları güçleriyettiği oranda savunmaya" çağırıştır.⁷ Aşiretleri cihat hareketine katılmaları içinoğlu Muhammed'igörevlendirmiştir.⁸ Şeyh Eş-Şeri'atî El-İsfahâni de İngilizlere karşı cihat ilan eden önemli ulemadan biriydi. İsfahâni cihat fetvasında; "Onları kovup atmakta üşengeçlik ve tembellik caiz değildir. Böylesi tutum, büyük isyanlardan ve günahlardan biridir." ifadesine yer vermiştir.

Necef'le arasındaki coğrafi konumla birlikte dini bağlardan dolayıcıhat çağrısına icabet eden şehirlerin başında Kerbelâ gelmektedir.⁹ Kerbelâ'da Seyyid İsmail el-Sadr, Muhammed Hüseyin Hâirî El-Mâzenderânî ve Mehdi El Seyyid Haydar El-Hüseyini liderliğinde üst düzey din adamlarının katıldığı büyük bir toplantı düzenlenmiştir.¹⁰ Kâzimiyye ise cihat hareketine katılan ve oldukça hamasetli olan şehirlerden biriydi. Zira orada iki büyük mercî olan Seyyid Mehdî El-Haydârî ve Şeyh Mehdî El-Hâlisî Kâzimiyye'de cihat çağrısına liderlik edip mücahitleri organize etmiştir. Necef, Kerbelâ ve Sâmerra'ya, işgal konusunu ele almak için merciler ve din adamları ile toplanma arzularını ifade eden telgraflar göndermiştir. Bunun yanı sıra Kâzimiyye'de insanları cihada teşvik etmiş ve toplantılar düzenlemiştir.¹¹ Şeyh Mehdî el-Hâlisî bir cihat fetvası yayınlamıştır. Bu fetvada Müslümanlara; "Küfür belası yok edilinceye kadar bütün mallarını cihat yolunda harcamalarını, harcamaktan kaçınanlardan zorla alınmasını" vacip kılmıştır.¹² Aynı şekilde "Kâfirlere Karşı Cihatta Keskin Kılıç" başlığı altında

---

⁶ Ennefisî, Abdullah. *Devru's Şi'ati Fi Tatavvuri'l Irâk el-Siyâsi el-Hadîs*, Beyrut: Dâru'l Nehâr, 1973, s.86.

⁷ El- Jubouri, Kâmil Selmân. *Vesâiku'l Sevreti'l Irâkıyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, Cilt 1, Beyrut: Dâru'l Müerrihi'l Arabîy, Birinci Baskı, 2009, s.24.

⁸ El-Verdî, *Lemahâtün İctimâ'iyetün Min Târihi'l Irâk el-Hadîs*, s.129.

⁹ Eşşerîfî, Ahmad Bakır Alwan. *Kerbelâ Beyne'l Harbeyn el-Alemiyeteyn (1918 - 1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat: Me'hadu'l Târihi'l Arabî ve El-Turâs el-İlmî Lid-Dirâsâti'l Ulyâ, 2004, s.36.

¹⁰ El-Jubouri, *Vesâiku'l Sevreti'l Irâkıyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, s.25.

¹¹ Edderrâjî, Abdurrezâk Abd. *Cafer Ebu Temen ve DevruhuF'î'l Hareketi'l Vataniyyeti Fi'l Irâk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 1978, s.40.

¹² Eşşerîfî, *Kerbelâ Beyne'l Harbeyn el-Alemiyeteyn (1918 - 1939)*, s.36.

bir risale yayınlamıştır. Bu risalede İslam'da “cihat konusu, cihadın şartları, kuralları ve prensiplerini ile kıyam için İslam Ümmetinin üzerine düşenin” ne olduğu incelenmiştir.¹³Sâmmara'da ise Seyyid Muhammed Taki Şirazi'nin İngilizlere karşı cihat ilan etmesi etkili olmuştur.¹⁴Şirazi, oğlu Muhammed Rıza'yı Mücahitlere katılmak için Kâzimiyye'ye göndermiştir.¹⁵

Harp Esnasında Ulema ve Toplum İlişkileri

Ulema ile halk arasındaki ilişkiye değinmeden önce, Arap Yarımadası ve Basra Körfezindeki şeyhler ve kabilelerle Osmanlı'nın ve/veya İngilizlerin ilişkilerine değinmekte yarar vardır. Nitekim iki taraf da kabileleri ve liderlerini savaşta kendi tarafına çekmek için çaba sarf etmiştir. Eylül 1914'te Osmanlı Harbiye Nezareti Riyad'daki Abdülaziz İbnSuud'a bir telgraf çekmiştir. Telgrafta İbnSuud'a; İngilizlere ya da onlarla anlaşmış olanlara Körfez sahillerinde yerel saldırılar düzenlemek üzere hazırlık yapması için bedevi takipçilerini eğitmek üzere silah ve subaylar gönderildiği bildirilmiştir. Ancak Arap kaynaklarında, İngilizlerin Osmanlıdan önce İbnSuud'ukendi taraflarına çekmeyi başardıkları kaydedilmiştir. Bu kaynaklar İbnSuud'un, Osmanlı Harbiye Nezareti'nden alınan telgrafları Körfez'deki İngiliz yöneticisine göndererek onları Osmanlı'nın planları hakkında bilgilendirdiğini aktarmaktadırlar.¹⁶Kaynaklar, İngilizlere bağlılığı ve savaşta onları tarafında olmasını karşılığında İbnSuud'a ayda 40.000 Sterlincivarında bir meblağ tahsis ettiğini de aktarmaktadır.¹⁷

İngilizler savaş patlak vermeden birkaç yıl önce Kuveyt'te Şeyh Mübarek Al-Sabah'ı, El-Muhammara'da ise Prens Şeyh Khazâl'i kendi tarafına çekebilmiştir. İngiltere 1908'de Şeyh Khazâl ile petrol anlaşması yapmıştır. Şeyh Khazâl, El-Muhammara'da ve Irak'ın güneyinin bir kısmında geniş etkiye sahipti. Zira Irak'ta ve Körfez'de birçok Arap aşireti ona bağlı idi.¹⁸Irak İngilizleri için büyük önem arz edenler için Basra Körfezindeki hatlarıyla bağıntılı bir bölge olarak görülmekteydi. Bu hatlarıki yüzyıl boyunca İngiliz diplomasisiyle oluşturulmuş ve ileride Orta Doğu'da İngiliz etkisinin

---

¹³ Errahîmî, Abd el- Halim. *Târihu'l Hareketi'l İslâmiyyeti Fî'l Irâk; El-Cezûru'l Fikrî ve el-Vâkı'i'l Târihî 1900- 1924*, Beyrut: El-Dâru'l Âlemiyetü Lit- Tıbbâ'ati ve el-Neşri, Birinci Baskı, 1985, s.167.

¹⁴ El-Jubouri, *Vesâiku'l Sevreti'l Irâkiyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, s.25.

¹⁵ Edderrâjî, *Cafer Ebu Temen ve Devruhu Fî'l Hareketi'l Vataniyyeti Fî'l Irâk*, s.41.

¹⁶ El-Verdi, *Lemahâtün İctimâ'iyetin Min Târihi'l Irâk el-Hadîs*, s.104.

¹⁷ El-Musllî, Muhammed Tahir el- Omari. *Târihu Mukadderâti'l Irâk es- Siyasiyyeti*, Cilt 1, Bağdat: El-Matba'atu'l Asriyyetü, 1925, s.59.

¹⁸ Esselmân, İn'âm Mehdi Ali. *Hükümü Khazâl el- Ke'abî Fî'l Ehvâz 1897 – 1925*, Bağdat: Mektebetü Dârü'l Kindî, s.50.

oluşmasında önemli duraklar konumundaydı.¹⁹ Çoğu Iraklı tarihçi Osmanlı'nın Irak'ta kontrolü kaybetmesinin ve oraya yabancı nüfuzunun sirayet etmesinin en önemli nedeninin kötü yönetim ve dar ufuklu bakıştan kaynaklandığını inandırmaktadır.²⁰ Bu bağlamda Musilli; "Türkiye Irak'ı dün kaybetmemiştir, bir yüzyılı aşkın süreden beri kaybetmiştir."²¹ ifadesini kullanmıştır.

Osmanlı ve İngilizlerin yerel destekçi bulma arayışı ve rekabeti had safhadayken, Irak'taki Şii ulemanın toplum ile ilişkileri oldukça iyiydi. Esasen bu ilişkiler, Irak'ın orta ve güneyindeki haklın çoğunluğunun Şii olmasından kaynaklanmaktadır. Zira toplumanın gereği taklit mefhumu ile Şii mercilere sıkı sıkıya bağlıdır.²² Orta ve güney Fırat Şii kabileleri, en büyük müçtehidin otoritesine bağlı olmaya, Bağdat'taki sivil otoriteyi tanımaktan daha çok eğilim göstermektedir.²³ Genel anlamda bu ilişkilerin savaş sırasında İngiliz işgaline karşı yakın işbirliği nedeniyle daha da perçinlendiği söylenebilir. Savaş esnasındaki bu ilişkilerin daha da iyi analiz edilmesi için birkaç başlıkta ele alınması mümkündür.

Halk – Ulema Etkileşimi

Şii Ulema, Osmanlı yönetimi ve bölge halkının kendilerini savunmatalerine olumlu yanıt vermiştir. Merciliğinin üstün manevi konumu ile toplum üzerindeki liderlik ilişkisi nedeniyle, İngilizlerin Basra'ya çıkarma yapmasından sadece üç gün sonra yani 9 Kasım 1914'te, "kutsal" Şii şehirlerdeki başta olmak üzere, ulema ve müçtehitlere Basra halkının göndermiş olduğu birtelgrafın ulaştığı görülmektedir. Telgraf şu ifadeleri içermektedir: "Basra şehrinin kâfirler kuşatmıştır. Herkes silah baskısı altındadır. Diğer İslam beldeleri için de endişeliyiz. Aşiretlere savunmayı emrederek bize destek veriniz."²⁴ Aşiretleri cihada teşvik etmeleri, mücahitlere liderlik etmeleri ve onları İngilizlere karşı yapılan savaş ve muharebede örgütlemeleri ve savaş nedeni ile meydana gelen idari boşlukları doldurmaları için bizzat kendilerinin harekete geçmeleri yönünde Şii ulemaya çağrı mesajları tekrarlanmıştır.²⁵

¹⁹ Essa'adûn, Hamid Hamad. *İmâretu el- Müntefik ve Eserühâ Fî Târîhi'l Irak ve'l Müntakati'l İklimiyeti 1546 – 1918*, Ammân: Dâr Vâil Lin-Neşr, Birinci Baskı, 1999, s.251.

²⁰ Esselmân, *Hükümü Khazâl el- Ke'abî Fî'l Ehvâz 1897 – 1925*, s.72.

²¹ El-Muslli, *Târîhu Mukadderâti'l Irâk es- Siyasiyyeti*, s.99.

²² Şii Merciler il ulemanın konumu ve Şia'daki taklit olgusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abbas, Ziya. *Irak'ta Şii Merciliğinin Siyasi Rolü*, İstanbul: Önsöz Yayınları, 2013.

²³ Ennefsî, *Devru'sh Şi'ati Fî Tatavvuri'l Irâk el-Siyâsî el-Hadîs*, s.81.

²⁴ El-Jubouri, *Vesâiku'l Sevreti'l Irâkiyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, s. 22; El-verdi, *Lemahâtün İctimâ'iyetün Min Târîhi'l Irâk el-Hadîs*, s.127.

²⁵ Eşşerîfi, *Kerbelâ Beyne'l Harbeyn el-Alemiyeteyn (1918 - 1939)*, s.34.

Basra halkının telgrafları camilerde insanlara okunmuştur. “Münadiler bunları sokaklarda insanlara duyurmuşlar. Vaizler ve hatipler heyecanlı hitabetleri ile insanların duygularını alevlendirmeye” başlamışlardır. Hitabetlerinde İngilizler, Irak’ı işgal ettikleri zaman mescitlerini ve dergâhları yıkacakları, Kur’an’ı yakacakları, Kadınların namuslarına tecavüz edip, çocukları ve/veya yaşlıları katledecekleri yönünde vurgu yapılmıştır. Elverdi; İnsanların çoğunun bu sözleri doğruladığını ve böylece aralarında korkunun yaygınlaştığını söylemektedir.

Bağdat’taki Osmanlı yönetimi, Necef’e Dağistanlı Mehmet Fazıl Paşa, Şevket Paşa, Şeyh Humeydel-Kelîdâr ve diğerlerinden oluşan bir heyet göndermiştir. O heyet Necef’e ulaştığında çok sıcak ve iyi şekilde karşılanmıştır. Hindi camiinde bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda pek çok ulema, devlet adamı ve aşiretlerin ileri gelenleri hazır bulunmuşlardır. Toplantıda Seyyid Muhammed Said El- Habbûbi, Şeyh Abdul Kerim El-Cezayirî ve Şeyh Cevad El-Cevâhiri konuşmuş ve “İslam topraklarından kâfirlerin uzaklaştırılması hususunda Müslüman hükümete katılmanın vacip” olduğu vurgulanmıştır. El Fetle kabilesinin lideri Mubdar el-Firavun ayağa kalkıp bir konuşma yaparak “Türkler din kardeşlerimizdir, ülkemizden düşmanları söküp atma hususunda onlara yardım etmek üzerimize vaciptir.” Şeklinde hamasetli bir konuşma yaptığı aktarılmaktadır. Şeyh Humeyd El-Kelîdâr, cihat meselesi hakkında konuşmak için Küfe’ye en yüksek Mercii olan Seyyid Kâzım El-Yezdî ile görüşmeye gitmiştir. En yüksek “Merciinin ittihatçılarla arasının kötü olmasına rağmen, İslam dünyasına karşı tehlikeleri def etme ilkesinden hareketle İngilizlerle savaşmaya ve cihat ilan etmeye karar vermiştir”. Aşiretleri kıyama teşvik için oğlu Muhammed’i göndermiştir.²⁶ Bu gelişmenin ardından Necef’ ve Kerbelâ’daki ulema cihat fetvaları yayınlamıştır. Fetvalar; “İslam topraklarını savunmak için kâfirlere karşı cihat etmek vaciptir.” ifadelerine vurgu yapmıştır.²⁷ Kerbelâ, Necef, Samarra ve Kâzimiye gibi şehirler mücahitlerin toplanması ve Basra’daki çatışma bölgesine hareket etmesi için önemli merkezler haline gelmişlerdir.²⁸

Ulema halkı seferberliğe ve cihat hareketine katılmaları yönünde teşvik etmiştir. Mücahitleri örgütlemiş ve savaştan kaçınanları ikna etmeye çalışmıştır. Nitekim ulema Necef’te binlerce vatandaşın katıldığı çok kalabalık bir toplantı yapmış ve bu toplantı esnasında halkı cihat çağrısına icabet etmeye

---

²⁶ El-Verdi, *Lemahâtün İctimâ’iyetün Min Târihi’l Irâk el-Hadîs*, s.128.

²⁷ Fetvaların metinlerinin detayı için bakınız: El-Jubouri, *Vesâiku’l Sevretî’l Irâkıyyeti’l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, s.23-190.

²⁸ Eşşerîfi, *Kerbelâ Beyne’l Harbeyn el-Alemiyeteyn (1918 - 1939)*, s. 34.

teşvik etmek için heyecanlı konuşmalar yapmıştır.²⁹UlemaKerbela'da da benzer çaba göstermiştir. Nitekim Irak Eski Başbakanı Nuri el-Maliki'nin de dedesi olan Muhammed Hassan Ebu'lMehâsin, kitlelerin harekete geçirilmesinde ve cihada katılmasındaönemli rol oynamıştır.³⁰Cihat ilanını takip eden birkaç gün içerisinde birçokulemamahiyetindeki gönüllülerle birlikte Necef ve diğer kutsal şehirlerden ayrılarak harp cephesine doğru yola çıkmıştır. Ulema, halkı cihada teşvik etmek amacıyla yol üzerindekiyerleşim yerlerinde konaklıyor ve aşiretlerlegörüşüyordu. Arap kaynaklarına göre, Semâwa'ya ulaşan ilk mücahit kafilesi SeyyidAbdürrezzâk el-Huluv liderliğindeydi. Eş-Şâmiye, Necef ve Ebu Sakhîr'denmücahit kafileleri onlara katılmak içinSemâwa'ya akın etmiştir. Bununla birlikte Kürt mücahit kafileleri ve diğerleri deSemâwa'yaulaşmıştır.³¹ El-Musilli, savaşın başlangıcında Basra'daki Osmanlı kuvvetlerinde savaşanların üçte birinin mücahit aşiret adamlarından olduğunu aktarmaktadır.³²

Ulema halkı seferber etmeyi sürdürmüştür. Seyit Muhammed Said El-Habbûbî cihat hareketinde en istekli ve hamasetli ulemadan biriydi. El-Habbûbî, bir din adamı olmasının yanı sıra modern Irak'ın ünlü şairlerinden biridir. 15 Kasım 1914'de büyük bir kafileyleNecef'ten ayrılan El-Habbûbîcihat hareketine katılımı teşvik etmek üzereOrta Fırat bölgesinde aşiretleri bizzat dolaşmıştır. Yanı sıra kendi yardımcılarını da uzak kabilelere göndermiştir. Osmanlı, aşiretleri hazırlayıp donatmasıiçin El-Habbûbî'ye büyük miktarda para tahsis etmiştir.³³ Kaynaklar, onunŞuaybe'ye yönelmiş çok büyük bir orduya liderlik ettiğini aktarmaktadır.³⁴Mevcut Arapça belgeler bilfiil devletin mücahitleri sebat etmeye ya da gönüllüleri cihada teşvik etmek için savaşçılara fon tahsis ettiğini göstermektedir.³⁵

Ulema, halkı cihada ikna ve teşvik etmek için birçok şehre ve aşirete mektuplarve telgraflar göndermiş, savaşa katılmak istemeyenleri de cesaretlendirmeye çalışmıştır. Örneğin, en yüksek Mercî Seyyid Kâzım Yezdî, Eş-Şatra halkına ve aşiretlerine bir mesaj yazmıştır. Bu mesajda cihatla ilgili

---

²⁹ Abdurrezzâk, *el-Mercî'yyetü ve el-İhtilâl el- Ecnebî, Dirâsetün fî Fetâvâ Es-Seyyid Kâzım el-Yezdî Zıddı el-Gazvî'l Bıritanya 1914*, s.177.

³⁰ El-Kerîfî, Âlâ Abdu'l Jabbâr Kâzım. *Mevkûfî'l Fietî'l Müsakkafî Fî KerbelâiMin El-Tatavvurâtî's Siyâsiyeti Fî'l Irâk 1908 – 1932*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Küfe: Modern ve Çağdaş Tarih Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Küfe Üniversitesi, 2007, s.98.

³¹ El-Verdî, *Lemahâtün İctimâ'iyetün Min Târihi'l Irâk el-Hadîs*, s.129.

³² El-Muslî, *Târihu Mukadderâtî'l Irâk es- Siyasiyyeti*, s. 90.

³³ El-Verdî, *Lemahâtün İctimâ'iyetün Min Târihi'l Irâk el-Hadîs*, s.130.

³⁴ Mâlik, *Şiatü'l Irâk ve Binâü'l Vatan*, s.277.

³⁵ El-Jubouri, *Vesâiku'l Sevreti'l Irâkıyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, s.192.

cihat fetvalarına vurgu yapmakla beraber onların bu fetvalara uymamalarından dolayı duyduğu üzüntüyü bildirmiş ve fetvalara uymamalarının meydana getireceği sonuçlar konusunda uyarmıştır.³⁶ El-Yezdî, mektuplarından birinde, bölge halkının “aralarındaki ihtilafları bir kenara bırakıp kâfir düşmana karşı birlik olmaları” için çağrıda bulunmuştur. Nasıriye’deki El-Hafâce aşiretinin reisi Ali El-Fadl’amektüp yazan El-Yezdî, ona aşiretini cihada hazırlayıp silahlandırmasını ve Basra’da İngilizlere karşı koymasını emretmiştir. Mektubun devamında, Ali El-Fadl’abu emrin Osmanlı Devletine destek olmaktan ziyade İslam’a destek vermekle ilgili olduğunu savunmuştur.³⁷

Ulema, savaştan kaçınanları ve Osmanlının safında savaşmayatere reddüt edenleri ikna etme görevini bazı aşiret liderlerine yüklemiştir. En büyük Mercii nin, Nâsiriye’deki Ezreyyiç aşireti reisi Şeyh Kâta’ ÂlButti’ye yönelik mektuplarından birinde ona cihat hakkındaki fetvalarını bildirmekte ve aşireti ile birlikte Basra’ya hareket etmesi gerektiğinin yanı sıra Şeyh Hayyûn El-Ubeyd’e ve aşiretine İslam’ı savunmanın ve/veya hükümete muhalefet etme tutumundan vazgeçmesinin vacip oluşunu iletmesini istemiştir. Bu mektupta Şeyh Hayyûn El-Ubeyd’e beraberindekilerle birlikte İngilizlere karşı savaşmak için Basra’ya gitmesinin bir dini vecibe olarak zorunlu olduğunu iletmiştir. Böylece Şeyh Kâta’ya, Şeyh Hayyûn El-Ubeyd ve aşiretinin hükümete muhalefet tutumundan vazgeçip Basra’ya gitmeleri için gereken tedbirleri almasını vacip kılmıştır. Nasıriye’deki El-Hafâce aşiretinin reisi Ali El-Fadl’a gönderdiği benzer başka bir mektupta, onu Şeyh Hayyûn el-Ubeyd’e hükümete muhalefet etmekten vazgeçmeyi ve İngilizlere karşı savaşa katılmayı zorunlu kılmaya davet etmiştir.³⁸ Başka bir ifadeyle Şii ulema, tereddüt eden ya da muhalif olan aşiretlere başka aşiretler vasıtası ile baskı yapmaktaydı ve onları Osmanlının safında olmaya zorlamaktaydı. Ulema, isteği ve baskıları doğrultusunda cihada katılma kararı alan söz konusu aşiretlere övgü ve tebrik mesajları da göndermiştir. Nitekim ulemanın baskısı sonucunda cihada katılmayı kabul eden Şeyh Hayyûn El-Ubeyd’e, en büyük Mercii Seyyid Kâzım Yezdî, oğlu Seyyid Muhammed vasıtasıyla övgü ve tebrik mektubu göndermiştir.³⁹

Ulemanın rolü, cihat çağrısı ve etkisi Irak ile sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda bazı yakın bölgelere de yansımıştır. Nitekim Şeyh Mustafa Kaşânî, İran’daki emirlere, başkanlara, tüccarlara ve diğer toplumsal sınıflarına

---

³⁶ El-Jubouri, *Vesâiku’l Sevretü’l Irâkıyyeti’l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, s.72.

³⁷ Ibid., s.80- 88.

³⁸ Ibid., s.91.

³⁹ Ibid., s.102

gönderdiği bir bildiride onları cihada ve İngilizler ile Ruslara karşı savaşmaya, Osmanlı ve İran devletlerinin savunmaya davet etmiştir. Bu iki devletin; “Dini havzanın iki koruyucusu, Kur’an’ı Mubinin iki hamisi, Müslümanların hudutlarının iki muhafızı...” olduğunu dile getirmiştir. Seyyid Hasan El-Sadr, El-Muhammara, Feyli Kürtlere, Bahtiyârilere ve Kelhorcemaatına mektuplar göndererek onlara cihat fetvalarını ve İslam sınırlarını savunmanın dini bir vecibe olduğunu ve/veya mücahitlere katılmanın zaruriyetini vurgulamıştır.⁴⁰ El-Muhammaraprensini Şeyh Haz’al el-Ka’abî’yi aşiretini teşvik etmek için en büyük merci Seyyid Kâzım Yezdî ve ŞeyhülŞerî’ati El-İsfehânî iki mektup göndermiştir. Mektuplarda Şeyh Haz’al’dan mücahitlere destek vermesini ve İngilizlere karşı savaşması talep edilmiştir.⁴¹ Şeyh Haz’al ise İngilizlerle ilişkileri ve onlara vermiş olduğu taahhütler nedeniyle bu talebe olumsuz cevap vermiştir. Ancak Irak’ta yayınlanan cihat fetvaları ve çağrıları, Kuveyt ile İran’ın Arabistan bölgesindeki (Ahvaz) aşiretleri arasında önemli ölçüde kabul görmüş ve etkili olmuştur. Nitekim İngilizlere karşı cihat fetvalarından etkilenen, Şeyh Haz’al’a bağlı El-Bâvi ve Ka’ab gibi birçoğu aşiret harekete geçmiştir. Aynı şekilde Kuveyt Şeyhi Osmanlı’nın yanındaki mücahit aşiretlere karşı Şeyh Haz’al’ı desteklemek için bir kuvvet gönderme girişiminde bulunduğu anda, kendi yönetimindeki aşiretlerin arasında “kâfir İngilizler” ile işbirliği içinde olduğundan dolayı isyan çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ve söz konusu teşebbüsten vazgeçtiği görülmektedir.⁴²

Kuveyt emirini ve El-Muhammara prensini kazanma çabaları, iki bölgenin de stratejik konumlarından ve savaş için mümkün olan çok sayıda mücahide ihtiyaç duyulmasından kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Şii uleması tarafından El-Muhammara prensine gönderilen iki mektuptan birincisinde: “...Sen çok önemli bir sınır koyundasın. O koyun bütün imkânlarla kâfirlerin saldırısından korunması vaciptir. ... Ayrıca Müslümanlara karşı savaşlarında İngilizlere destek ve yardım vermek her Müslümana haramdır. ...” ifadeleri kullanılmaktadır.

İkinci mektup ise, ister Osmanlı ister İran tebaası olsun aralarında bir fark olmaksızın bütün Müslümanlar üzerine cihadın vacip olduğunu vurgulamıştır. Zira İslami hükmün genel olduğuna ve tüm Müslümanları kapsadığına vurgu yapmıştır. Başka bir ifadeyle İran devletinin tebaası olmak bahanesi ile cihattan geri kalmamaya dikkat çekilmiştir. İkinci mektupta; “Şeriatî Muhammediye’nin ismi ile Basra sınır bölgesini kâfirlerden koruma

⁴⁰ Ibid., s. 52.

⁴¹ Errahîmî, *Târihu’l Hareketi’l İslâmiyyeti Fi’l Irâk; El-Cezûru’l Fikrî ve el-Vâkı’i’l Târihî 1900- 1924*, s.168.

⁴² Esselmân, *Hükümü Khazâl el- Ke’abî Fi’l Ehvâz 1897 – 1925*, s.74.

hususunda Müslümanlar ile birlikte olmanız için kıyam etmek size vaciptir... Bu dini bir hükümdür, İran ve Osmanlı arasında fark yoktur...” ifadelerine yer vermiştir.⁴³ Öte yandan Seyyid Kâzım Yezdî'nin oğlu Muhammed ve Şeyh Abulkerim El-Cezâîrîcihat hareketine katılmaya Şeyh Haz'al El-Ka'abî'yi ikna etmek için çaba sarf etmiştir. Ancak İngilizler, birkaç sene önce yaptığı bir anlaşmayla Şeyh Haz'al'i ulemadan önce kendi tarafına çekmiştir. Dolayısıyla Şeyh Haz'al'icihat hareketine katılması yönündekibütün ikna cabalarıbaşarısız olmuştur. Şeyh Abulkerim El-Cezâîrî'ninŞeyh Haz'al ile yakın ilişkisi olduğunu aktaran kaynaklar, Şeyh Khaz'al'in El-Cezâîrî'ninmukallitlerinden biri ve ona sadakatle bağlılığıyla bilindiğini aktarmaktadır. Kaynaklara göre Haz'al, Şeyh Abulkerim El-Cezâîrî'nin cihada katılma talebine olumsuz yanıt vererek özür dilediğini, İngiltere'nin konumunu ve onlara karşı ayaklanmanınimkânsız olduğunu açıklamıştır. Ancak El-Cezâîrî çok üzülmüş ve Haz'alile alakasını kesmiştir. Savaştan sonra Haz'al'ın El-Cezâîrî ile eski ilişkilerini yenidenonarmayaçalıştığını, fakat El-Cezâîrî'nin; “Benimle senin aran İslam'la bozuldu, bir daha düzelmez” şeklinde reddettiği görülmektedir.⁴⁴

Ulemanın Savaşa Katılması

Şii Ulemasefere çıkarak savaflara doğrudan katılmışve savaş meydanlarında mücahitlere liderlik etmiştir. Savaş esnasında, mücahitlerin kabileleri ve gemileri, Dicle ve Fırat nehirleri boyunca halk ezgileri eşliğinde görkemli bir şekilde yola çıkmıştır.⁴⁵ Ulema önderliğinde mücahit savaşçılar, Kurne'de, Dicle ve Fırat'ın birleştiği noktada Osmanlı askeri komutanlığının savaş ekseninin taksimine bağlı olarak üç kola veya cepheye dağıtılmıştır.⁴⁶ Seyyid Mehdi Haydârî, ŞeyhülŞerîati El-İsfahânî, Seyyid Ali El-Dâmâd ve Seyyid Mustafa KeşânîKurne cephesinde savaşa katılan en önemli ulemaidı. Basra'nın doğu cephesinde, Şeyh Mehdi El-Khâlîsi ve oğlu Muhammed, en yüksek merci Seyyid Kâzım Yezdî'nin oğlu Seyyid Muhammed, Şeyh Cafer Râdî ve Seyyid Kemâl El-Hilligibi ulema savaşa katılan önemli isimlerdi. Seyyid Muhammed Sa'id El-Habûbî, Şeyh Abdul Kerîm El-Cezâîrî, Şeyh Abdul RızâRâdî, Seyid Muhsin El-Hakîm (Ellili yılların sonlarından 1970 yılında ölümüne kadar Şiiilerin en yüksek mercii olmuştur), Şeyh AhmedTâmer, Şeyh RahûmEl-Zâlimî, Şeyh Bâkır Haydar ve SeyyidSa'id KemâleddinBasra'nın batısındaki Şuaybe cephesine katılanların

⁴³ Mâlik, *Şîatü'l İrâk ve Binâü'l Vatan*, s.283.

⁴⁴ El-Jubouri, *Vesâiku'l Sevreti'l İrâkıyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, s.170.

⁴⁵ Ennefisî, *Devru'ş Şî'ati Fî Tatavvuri'l İrâk el-Siyâsî el-Hadîs*, s.86.

⁴⁶ Errahîmî, *Târihu'l Hareketi'l İslâmiyyeti Fî'l İrâk; El-Cezûru'l Fikrî ve el-Vâkı'i'lTârihi 1900- 1924*, s.169.

bir kısmıydı. Özellikle Şuaybe cephesine Orta Fırat aşiretlerinin oldukça büyük katılımı olmuştur. Kaynaklara göre her bir mücahit kafilesi bin kişiden oluşmaktaydı.⁴⁷

Mücahitler, yığınak yapma süresinde, önemli bir çarpışmaya girmeden önce İngiliz kuvvetlerini yıpratmak için hafif çatışmalar ve vur-kaç taktığı uyguluyordu. Kurna Cephesi düştükten sonra çabalar iki temel cepheye odaklanmıştır. Bu iki cephe; Havîza Cephesi ve 1915 yılı 11-14 Nisan arasında meydana gelen Şuaybe muharebesidir.⁴⁸ Bu cephelere ulema ve mücahitler Şeyh Muhammed Said El-Habbûbî'nin liderliğinde Osmanlı ordusunun yanında güç olarak katılmıştır. Şii ulemanın liderliğindeki mücahitler savaşın ilk aylarında etkin bir şekilde katılmıştır. Osmanlı askeri kuvvetleri genel komutanı Süleyman Askerî Bey mücahitlere çok güvenmiştir. Kaynaklar Süleyman Askerî Bey'in mücahitlere bu denli güvenmesini eleştirmiş ve bu durumu Şuaybe muharebesinde yapılan önemli yanlışlardan arasında göstermektedir.⁴⁹

Çoğu Arap kaynağı, Seyyid Muhammed Said El-Habbûbî komutasında Şuaybe muharebesinde cephenin sağ kanadında bulunan mücahitlerin sayısının otuz bin yazardan ve on bin süvariden daha fazla olduğunu tahmin etmektedir. Bazı kaynaklar ise Şuaybe muharebesinde mücahitlerin sayısının yaklaşık 50.000 olduğunu tahmin etmektedir.⁵⁰ Şüphesiz, Şii ulemanın savaş cephelerinde mücahit birliklerine liderlik etmesinin en bariz örneklerinden biri Şuaybe muharebesidir. Zira Şuaybe cephesinin sağ kanadındaki mücahitlerin başında Seyyid Muhsin el-Hekim ve diğer bazı ulemayla birlikte Seyyid Muhammed Said El-Habbûbî komuta etmiştir. Sol kanatta Şeyh El-Şerîati, Seyyid Ebu El-Kâsım El-Kâşânî, Seyyid Mehdî ve Seyyid Haydar yer almıştır.⁵¹ Arap kaynaklar, Süleyman Askerî Bey'in sol ve sağ kanattan Mücahitler ve kalpten Osmanlı kuvvetlerinin hücum etmesini planladığını aktarıyor. Bu kaynaklara göre muharebede gerçekleşen yenilginin nedeninin bu plan olduğu görülmüştür. I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde subay olan El-Musilli; Acemi Sadun Paşa ve diğerleri gibi savaş tecrübesi olan mücahitler, İngilizlerin siperlenmiş oldukları Şuaybe mevzisine doğrudan saldırmanın doğru olmadığını, İngilizleri

⁴⁷ Mâlik, *Şiatü'l Irâk ve Binâü'l Vatan*, s.284.

⁴⁸ Errahîmî, *Târihu'l Hareketi'l Islâmiyyeti Fi'l Irâk; El-Cezûru'l Fikrî ve el-Vâkı'i'l Târihi 1900- 1924*, s.170.

⁴⁹ El-Neccâr, Cemil Mûsa. *El-Necefü'l Eşref; Havâdis ve Meşâhid ve mevâkıfsiyasiyye 1508 – 1916*, Beyrut: Matba'atu'r Râfidîn, Birinci Baskı, , s.191.

⁵⁰ El-Muslli, *Târihu Mukadderâti'l Irâk es- Siyasiyyeti*, s.106.

⁵¹ Mâlik, *Şiatü'l Irâk ve Binâü'l Vatan*, s.285.

kuşatma altına alarakakınlarla iletişim ve ulaşım hatlarını kesmeyi düşündüklerini aktarmaktadır. Diğer birçok Arapça kaynaktaki olduğu gibi El-Musilli de Süleyman Askeri Bey'i kibir, inat ve yenilgiye sebep olmakla suçlamaktadır.⁵²Bu kaynaklara göre; muharebenin sonunda mücahitler yaklaşık 3.000 kayıp verirken, Osmanlı ordusundaiki binden fazla şehit düşmüştür. Mağlubiyeti kabullenemeyen Süleyman Askeri Bey intihar etmiştir.⁵³Şuaybe'de kaybeden Osmanlı birliklerinin çekilme esnasında El-Müntefek kabilelerinininsaldırısından dolayı El-Nâsriyye sarayına sığındığı ve orada siperlendiği görülmektedir. Söz konusu kaynaklarda bu durum, aşiretlerin Osmanlıyı Şuaybe mağlubiyetinden sorumlu tuttuğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴

Doğu Basra (El-Ahvâz) cephesinde ise, Mücahitlerin El-Amâra şehrini bir üs edinmiş oldukları görülmektedir. Seyyid Muhammed El-Yezdî, El-Amâra şehrinden Necef'teki kardeşi SeyyidMahmûd ve babası Büyük Mercî Seyyid Kâzım ile birlikte telgraflar ve mektuplar yoluyla cephelerin durumu hakkında haberleştikleri ve karşılıklı istişarede buldukları anlaşılmaktadır. Ulema İngilizlere karşı cihat için, aşiretlerarasında birliği sağlamak, Müslümanları ve İslam topraklarını savunma hususunda çok çaba sarf etmiştir.⁵⁵ Nitekim Büyük Mercî El-Yezdî'nin oğlu Seyyid Muhammed bazı ulema, dini ilimler öğrencileri ve aşiret liderleri ile birlikte cihat hareketi boyunca cephede kalmıştır.⁵⁶ Tevfik Halidi Bey'in komutasında Osmanlı kuvvetlerinin 1915 Ocak ayı sonlarında El-Amâra'ya ulaşmasından sonramücahitler bu kuvvetlerle birlikte hareket etmiştir. Mücahitlere komuta edenler Şeyh Mehdi El-Hâlisi ve oğlu Şeyh Muhammed, Seyyid Muhammed El-Yezdî, Şeyh Aldulkerim El-Cezâiri ve El-Ahvâz'münlü ulemasından biri olan Seyyid İsâ Kemâleddîn olarak gösterilmektedir. Bu mücahitlerincephede olması El-Ahvâz aşiretlerinde etkili olmuştur. 2 Şubat'ta El-Ahvâz'ındağusunda bulunan El-Bâvî aşireti cihat hareketine katıldığını ilan etmiştir. Petrol boru hatları kesilip ateşe verilmiş ve şirketin depoları yağmalanmıştır. 25 Şubat'taBeni Ka'ab aşireti, Şeyh Haz'al'a karşı ayaklanmış ve onu İngilizlere uşaklık etmekle suçlamıştır. Bu aşiret, El-Felahiye beldesinde kontrolü ele geçirip oraya AlevilerdenCâbirSeyyidMeş'al isminde biriniyönetici yapmıştır. Fakat Şeyh Haz'albir süre sonra İngilizlerin yardımıylağücünü toparlayıp iki kabileyi yenilgiye uğratabilmiştir. Mücahitler

⁵² El-Muslli, *Târihu Mukadderâti'l Irâk es- Siyasiyyeti*, s.106.

⁵³ El-Verdi, *Lemahâtün İctimâ'iyetin Min Târihi'l Irâk el-Hadîs*, s.148.

⁵⁴ Ennefisî, *Devru'ş Şî'ati Fi Tatavvuri'l Irâk el-Siyâsî el-Hadîs*, s.90.

⁵⁵ El-Jubouri, *Vesâiku'l Sevreti'l Irâkıyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, ss.106–108.

⁵⁶ Enneccâr, *El-Necefi'l Eşref; Havâdis ve Meşâhid ve mevâkıfsiyasiyye 1508 – 1916*, s.194.

ve Osmanlı ise, saldırı hazırlığı yapan İngiliz kuvvetinden önce hareket ederek 15 Şubat 1915'te ani bir baskınla "El-Gadır" mevkiinde İngilizleri bozguna uğratmıştır. Böylece İngilizler ağır kayıpların ardından geri çekilmiştir. Ancak Şuaybe bölgesindeki hezimetten sonra, Muhammed Fâdî Dağüstânî Paşa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, ordunun üst komutasından gelen emirle birlikte El-Amâra'ya çekilmiştir. Dağüstânî Amâra'dan da Kut'ü'l-Amâra'ya 1915 Haziran'da oradan ayrılmıştır.⁵⁷

Bu kayıpların ardından Basra cephesindeki askeri faaliyetler Ağustos 1915'te durdurulmuştur. El-Kurna'nın işgal edilmesinden sonra cihat hareketi "gerilla / çete savaşı" ya da "gece baskınları" olarak bilinen bir taktik ve şekil almıştır. Aşiretler İngilizlere vur-kaç saldırıları düzenleyerek erzakla yüklü onlarca gemi ve savaş teknesi yağmalamıştır. Basra ve Şuaybe bölgesi arasındaki iletişim ve telgraf kablolarını tahrip etmiştir. Ancak bu saldırılar İngilizleri durduramamıştır. İngilizler Bağdat'a yaklaştıkça, cihat hareketinin etki alanı da daralmıştır.

Öte yandan Osmanlı gücünü toparlayıp yeniden saldırmak için hazırlık yapmış, aşiretlerle Kerbelâ ve Necef başta olmak üzere yeni bir cihat kampanyası düzenlemeye başlamıştır. Zira İngiliz kuvvetleri Irak cephesinde ilerledikçe cihat hareketinin etkisi azalmaktaydı. Ulemanın, Kut'te İngilizleri kuşatan Osmanlı'nın yanında savaşmanın önemine vurgu yapmasından sonra çok sayıda aşiret bu kampanyaya icabet etmiştir. Fakat Kut'te edilen zaferlerden sonra, Osmanlı ile bölge halkı ve aşiretler arasındaki ilişkiler olumsuz seyretmeye başlamıştır. Nitekim Arap kaynakları Necef, Kerbelâ, Tuvirc, El-Amâra⁵⁸ ve El-Hilla'da⁵⁹ olduğu gibi Osmanlı'nın mücahitler durumunu ihmal etmeye başladığını savunmaktadır. Mücahitlerin evlerine geri dönmeye başlaması bunun bir sonucu olarak gösterilmektedir.⁶⁰ Buna ilave olarak kaynaklar; önceki çatışmalarda⁶¹ hezimetlere sebep olma hususunda karşılıklı suçlamaların yanı sıra bölge halkından tahsile edilen vergilerin artışı, zorunlu askerlik ve ordudan kaçanları idam etme gibi uygulamalarından hoşnutsuzluğundan dolayı Osmanlı ile aşiretler arasındaki ilişkilerin oldukça gerildiğini aktarılmaktadır.⁶²

---

⁵⁷ El-Verdi, *Lemahâtün İctimâ'iyetün Min Târihi'l Irak el-Hadis*, s.142.

⁵⁸ El-Musllî, *Târihu Mukadderâti'l Irak es-Siyasiyyeti*, s.108.

⁵⁹ El-Azzâwi, *Mevsû'atü Târihi'l Irak Beyne İhtilâleyn*, s.351.

⁶⁰ Enneccâr, *El-Necefü'l Eşref: Havâdis ve Meşâhid ve mevâkıfsiyasiyye 1508 – 1916*, s.196.

⁶¹ Ennefisî, *Devru'ş Şi'ati Fi Tatavvuri'l Irak el-Siyâsi el-Hadis*, s.91.

⁶² El-Azzâwi, *Mevsû'atü Târihi'l Irak Beyne İhtilâleyn*, s.34

Osmanlı – Şii Uleması İlişkileri

Savaşın yanı sıra her iki tarafın İngilizler ile savaşa öncelikli olarak önem vermesi sonucunda Osmanlı ile Şii ilişkileri olumlu seyir göstermiştir. Fakat bu iyileşme uzun sürmeyip kısa sürede bozulmuş ve hızlı bir şekilde çatışmalara dönüşmüştür. 1915 Mayıs – 1916 Mayıs arasında Necef, Kerbela ve Hille’de gerçekleşen olaylar, çatışmanın en belirgin örnekleridir. Bu ilişkilerin çatışmaya dönüşmesindeki temel sebep, Şuaybemuharebesi başta olmak üzere tarafların karşılıklı olarak birbirini İngilizlere karşı savaşta kayıplara neden olmakla suçlamasıdır.⁶³

Bu karşılıklı suçlamalar, yerel otoriteye karşı halk isyanının çıkmasına yol açmıştır. Askerlik görevinden kaçanlar bu isyanların temel beşeri gücünü oluşturmuştur. Necef başta olmak üzere bazı şehirlerde kriz derinleşip etki alanı genişlemiştir.⁶⁴ Halk, Mayıs 1915’te Osmanlıya karşı isyan etmiştir. Osmanlı ile üç gün çarpışma sonrası şehrin kontrolü isyancıların eline geçmiştir. Doğrusu, Osmanlı halkı cezalandırmak istememiştir. Ulemaya ve cihat hareketindeki rollerine ihtiyacı olduğunun bilincinde olduğundan sorunu barışçıl bir şekilde çözmeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim Osmanlı Necef’e bir heyet göndermiştir. Heyet; ulema, ileri gelenler, tüccarlar ve dört mahallenin başkanları ile bir konferans düzenlemiştir. Müzakereler; az sayıda askerle birlikte kaymakam, maliye müdürü ve veznedardan oluşan bir idari ekibin geri dönüşü konusunda anlaşmaya varılması ile sona ermiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı idaresi sembolik olarak Necef’e geri dönmüştür. Bu da devletin otorite ve prestijini sembolik de olsa ayakta tutmayı başarmıştır.⁶⁵ Bu durum, Mart 1918’de İngilizlere karşı Necef ayaklanmasına kadar devam etmiştir. El-Nefisi; İngiliz işgaline kadar en yüksek merci Necef’te takriben iki yıl bağımsız idari otoriteyi üstlendiğini söylemektedir.⁶⁶

Necef ile Kerbelâ’nın coğrafi anlamda birbirlerine yakınlığı ve Necef’in idari olarak Kerbelâ’ya bağlı olmasından dolayı iki şehirde meydana gelen olaylarda büyük benzerlikler görülmüştür. Her iki şehirde de dini liderlik merkezinin Necef olması hasebiyle durumlar pek farklı değildi. Nitekim Necef’teki isyandan kısa bir süre sonra Kerbelâ’da olaylar çıkmıştır. Haziran 1915’te bazı aşiret mensupları ile çok sayıda asker kaçığı belediye binasına ve diğer kamu kuruluşlarına saldırıp memurları kovup şehri istila etmiştir.

---

⁶³ Errahîmî, *Târihu’l Hareketi’l İslâmiyyeti Fi’l Irâk; El-Cezûru’l Fikrî ve el-Vâkı’i’l Târihi 1900- 1924*, s.174.

⁶⁴ Mâlik, *Şiatü’l Irâk ve Binâü’l Vatan*, s.304.

⁶⁵ El-Verdi, *Lemahâtün İctimâ’iyetün Min Târihi’l Irâk el-Hadis*, s.190.

⁶⁶ Ennefisi, *Devru’ş Şi’ati Fi Tatavvuri’l Irâk el-Siyâsi el-Hadis*, s.90.

Ulemanın ve şehrin ileri gelenlerinin arabuluculuğu sonrasında Osmanlı memurları ve yeni yöneticiler şehre geri dönmüştür. Fakat olaylar Mayıs 1916'da tekrar patlak vermiş ve çok sayıda can kaybıyla birlikte şehirde büyük hasara yol açmıştır.⁶⁷

Bazı isyancıların hükümet konağına saldırmasının ardından benzer bir isyan da Hille'de meydana gelmiştir. 13 Ekim 1916'da oradaki mal ve evrak yağmalanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı şehri kuşatıp, isyancıların teslim olmasını istemiştir. Fakat isyancılar vatandaşların evlerinde ve hükümet konağında siper alıp teslim olmayı reddetmişlerdir. Bundan dolayı 20 Kasım 1916 tarihinde Osmanlı, şehirde isyanı silahla bastırması ve isyancıları cezalandırması.⁶⁸

Genel olarak I. Dünya Savaşında Osmanlı ile Şii Uleması ilişkileri olumlu yönde seyir etmiştir. Nitekim Şii Uleması Osmanlı'ya karşı herhangi bir düşmanca tutum sergilememiştir. Halk ile Osmanlı ilişkileri gerildiği zaman Ulema çıkan çatışma ortamını yatıştırmak ve anlaşmazlığı gidermek için Osmanlı ile olumlu ilişkilerini kullanarak devreye girmiştir. Nitekim Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 19 Mayıs 1916 tarihinde Bağdat'a ziyareti esnasında ulema, Necef ve Kerbelâ'dahalk ile Osmanlı arasında arabuluculuk yapmıştır.⁶⁹ Zira Elverdi, Kut zaferinden sonra Kerbelâ halkı Osmanlı'nın intikamından korkup, Şeyh Muhammed Ali Kemmûne'yi Necef'e gönderdiklerini ve Büyük Mercî Seyyid Kâzım El-Yezdî'denyardım ve arabuluculuk etmesini istediklerini aktarmaktadır. Bunun üzerine El-Yezdî, Enver Paşa'ya telgraf çekmiş ve Necef ve Kerbelâ halkı için af istemiştir. Enver Paşa, El-Yezdî'ye çektiği telgrafta, hükümetin kandökmemeye, mücahitlere ve ulemaya saygı göstermeye, fakirlere merhametli olmayave/veya anlaşmazlıkların giderilmesineözen gösterdiğini bildirmiştir. Öte yandan Enver Paşa, Bağdat'taileri gelenler ve liderler ile buluşmuştur. El-Kazımiye'de Seyyid Mehdi El- Haydarî ile bir araya gelmiştir. El- Haydarî, ondan askeri güce başvurmadan barışçıl yollarla Kerbelâ'daki fitneyi söndürmek için çaba göstermesini rica etmiştir. Enver Paşa ise onun ricasına olumlu yanıt vermiştir. Kerbelâ'da anlaşmazlığı gidermek için Seyyid Mehdi Haydarî'nin başkanlığında bir heyetin oluşturulmasına görüş birliğine varılmıştır. Heyet Seyyid Mehdi'ye ilaveten üç oğlu Seyyid Abdulhamîd, Ahmed ve Râzî ile birlikte Şeyh Abdulkerim El-Cezâiri, El-Mirzâ Muhammed Rızâ Şîrâzî, Şeyh Abdülhamit Kelîdâr ve hükümet yetkilileri Hilmi Bey ve Hâmid

⁶⁷ Eşşerîfî, *Kerbelâ Beyne'l Harbeyn el-Alemiyeteyn (1918 - 1939)*, s.39.

⁶⁸ El-Azzâwî, *Mevsû'atü Târîhi'l Irâk Beyne İhtilâleyn*, s.351.

⁶⁹ *Ibid.*, s.343.

Bey'den oluşmuştur. Kerbelâ'ya 30 Mayıs'ta ulaşan heyet, şehrin ileri gelenleriyle bir araya gelmiştir. Şehrin ileri gelenleri Osmanlıya bağlılıklarını bildirmiş kayıtsız şartsız kamu görevlilerinin geri gelmesini beklediklerini iletmiştir. Heyet, Esaad Rauf Bey'in yönetiminde yeni idari heyet gidinceye kadar Kerbelâ'da kalmıştır. Yeni idari heyet Temmuz 1916 Kerbelâ'ya ulaşmıştır ve 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ın işgaline kadar Kerbelâsakinliğini korumuştur.⁷⁰

Aşiret şeyhleri genel olarak Osmanlıdan memnun değildi. Bazıları Osmanlıya karşı savaşmanın İngilizlere karşı savaştan daha evla olduğunu düşünüyordu. İçlerinden bir kısmı cihat fetvası olmasa, Osmanlı'nın yanında savaşmayacaklarını açıkça söylüyordu. Bazı kaynaklar Seyyid Muhammed Sa'îd El-Habûbî'nin yol arkadaşlarından birisi ve aşiretleri cihat için kıyam maksadıyla gönderilen El-Habûbî'nin temsilcisi olan Şeyh Bakır El-Şebîbî'nin dilinden; aşiret liderlerinin çoğunun “onlardan gördükleri kabalık, haşinlik, zulüm ve vergi artışı nedeniyle savaşta Osmanlıya katılmaktan memnun olmadıklarını” aktarmaktadır. Bu kaynaklar ulemanın, aşiretler ile birlikte şeyhleri savaşa katılmaya ikna edebildiğini aktarmaktadır. Zira onların içinde dini eğilimlerin ve en büyük Mercii konumunun etkili olduğu ile getirilmektedir. Bu tutuma ve cihat hareketinin etkisinin azalmasına rağmen, Osmanlı ile dayanışma devam etmiştir. Şuayb muharebesi, Necef, Kerbelâ ve Hille olaylarının akabinde sarsılmasına rağmen Osmanlı – Şii ilişkileri genellikle olumluya eğilmiştir. Nitekim o dönemde Irak'ta siyasi liderlik ulemadaydı ve cihat hareketine liderlik eden büyük ulema ve dini merciler Necef, Kerbelâ ve Hille'de meydana gelen olaylarda isyancılara destek niteliğinde tutumya da Osmanlıya karşı düşmanca bir tavır sergilemedikleri Arap kaynaklarında görülmektedir. Zira Şii ulemanın tutumu, İngilizlere karşı cihadın sürdürülmesine, aşiret reislerini Osmanlı ordusu ile işbirliğine yönlendirmeye ve teşvik etmeye odaklanmıştır.⁷¹

Sonuç

Şii uleması, Osmanlı ile toplumun taleplerine olumlu yanıt verip İngilizlere karşı cihat ilan etmiştir. Ulemanın fetvaları özellikle Iraklı Şiiiler tarafından benimsenmiş ve oldukça etkili olup on binlerce insan mücahitlerin saflarına katılmıştır. Bu durum Irak toplumu ile Şii ulemanın arasındaki derin

---

⁷⁰ El-Verdi, *Lemahâtün İctimâ'iyetün Min Târihi'l Irâk el-Hadîs*, s.291.

⁷¹ Errahîmî, *Târihu'l Hareketi'l İslâmiyyeti Fi'l Irâk; El-Cezûru'l Fikrî ve el-Vâkı'i'l Târihi 1900- 1924*, s.176.

ilişkininboyutunu göstermektedir. Dolayısıyla Şii uleması, olayların başarılıyönlendiricisive cihatharekâtının tek lideri olduğu görülmektedir.

Şii ulemasının cihat fetvalarının ilan etmesinden sonra harekete katılımları iki şekilde görülmüştür. Ulema bir taraftan İngiliz ordusuna karşı mücahitlerin başlattığı savaşların büyük çoğuna doğrudan katılmıştır. Bu katılım, bir taraftanaskeri hafif çarpışmalar, İngilizlerin asker, mühimmat ve gıda tedarik yolları ve telgraf hatları gibi iletişim yollarını kesme şeklinde görülmüştür. Diğer taraftan, Şuaybe ve El-Medâin’deolduğu gibi Osmanlı kuvvetleri ile birlikte hareket ederek gerçekleştiği görülmektedir. Öte yandanmücahitlereliderlik eden aşiret liderlerine rehberlik etme, yönlendirme, taktik verme şeklinde gerçekleşmiştir.

Basra körfezinden Bağdat’a uzanan Irak cephesinde İngilizlere karşı cihat hareketine katılan aşiretlerin ve mücahitlerinkatılımı Osmanlıya sadakatindendeğil, dini eğilim ve Şii ulemasının etkisinden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim söz konusu dönemde ulema siyaseten oldukça etkili olmuş ve büyük ulema ile dini merciler cihat hareketine liderlik etmiştir.

Çoğu Arap kaynağı Osmanlının ilan ettiği cihatfetvasınınİngiltere, Fransa ve Rusya’nın yönettiği ülkelerdeki Müslümanları isyana itip harekete geçirme hedeflerini gerçekleştiremediği hususunda hemfikirdir. Söz konusu kaynaklar, Osmanlı ve Almanya’nın büyükhayal kırıklığına uğradığını savunmaktadır. Bu kaynaklar pek çok Müslümanın, müttefiklerin ordularında gönüllü olarak çalışıp, içtenlikle onların saflarında savaştıklarını iddia etmektedir. Hâlbuki Irak cephesinde cihatfetvasının geniş yankısı olmuştur. Bu da, Irak’ın orta ve güneyindekiŞii ulemanın ve halkın fetvaya icabet etmesi ve savaşa etkin bir şekilde katıldığını göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Irak cephesinde Şii ulema ve toplumun etkin katılımına karşın Arapçaliteratürde Sünni ulemanınıtutumuna değinen bilgilerin olamaması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Sünnilerin savaş esnasındaki tutumunun özel olarak incelenmesine gereksinim duyulmaktadır. Şii tarihçiler ve yazarlar, Sünni tutumunun açık olmaması nedeni ile onları suçlamaktadırlar. Onlara göre Irak’taki Sünnilerin Osmanlı yönetiminden yararlanan kesim olmalarına rağmen savaş sırasındaki tutumlarının ikna edici olmadığını vetutumlarının herhangi bir gerekçeyle açıklanamaz olduğunu savunmaktadır.

Kaynakça

Abbas, Ziya, *Irak'ta Şii Merciliğinin Siyasi Rolü*, İstanbul: Önsöz Yayınlar, 2013.
Abdürrezzâk, Salah, *el-Merci'tyyetü ve el-İhtilâl el- Ecnebî; Dirâsetün fî Fetâvâ Es-Seyyid Kâzım el-Yezdî Zıddı el-Gazvî'lBritanya 1914*, Beyrut: Müntedi el-Me'ârif Lil- Neşr, Birinci Baskı, 2010.

- Edderrâjî, Abdurrezzâk Abd, *Cafer Ebu Temen ve Devruhu F'ı'l Hareketi'l Vataniyyeti Fı'l Irâk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1978.
- El-Azzâwi, Abbas, *Mevsû'atü Târihi'l Irâk Beyne İhtilâleyin*, Cilt 8, Beyrut: el Dâru'l Arabiyye Lil Mevsû'ât, Birinci Baskı, 2004.
- El-Jubouri, Kâmil Selmân, *Vesâiku'l Sevreti'l Irâkıyyeti'l Kübrâ Mukaddimâtühâ ve Netâicuhâ 1914 – 1923*, Cilt 1, Beyrut: Dâru'l Müerrihi'l Arabiy, Birinci Baskı, 2009.
- El-Kerîfî, Âlâi Abdu'l Jabbâr Kâzım, *Mevkıfî'l Fieti'l Müsakkafî Fî Kerbelâi Min El-Tatavvurâti's Siyâsiyyeti Fı'l Irâk 1908 – 1932*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Modern ve Çağdaş Tarih Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Küfe: Küfe Üniversitesi, 2007.
- El-Musllî, Muhammed Tahir el- Omari, *Târihu Mukadderâti'l Irâk es- Siyâsiyyeti*, Cilt 1, Bağdat: El-Matba'atu'l Asrıyyetü, 1925.
- El-Verdi, Ali, *Lemahâtün İctimâ'iyetün Min Târihi'l Irâk el-Hadîs*, Cilt 4, El-Mektebetü'l Haydariyye, Bağdat, 1958.
- Enneccâr, Cemil Mûsa, *El-Necefü'l Eşref; Havâdis ve Meşâhid ve mevâkıfsiyâsiyye 1508 – 1916*, Beyrut: Matba'atu'r Râfidîn, Birinci Baskı, 2005.
- Ennefisî, Abdullah, *Devru's Şî'ati Fî Tatavvuri'llrâk el-Siyâsî el-Hadîs*, Beyrut: Dâru'l Nehâr, 1973.
- Essa'adûn, Hamid Hamad, *İmâretu el- Müntefik ve Eserühâ Fî Târihi'l Irak ve'l Mntukati'l İklîmiyyeti 1546 – 1918*, Ammân: Dâr Vâil Lin-Neşr, Birinci Baskı, 1999.
- Esselmân, İn'âm Mehdi Ali, *Hükmü Khazâl el- Ke'abî Fî'l Ehvâz 1897 – 1925*, Bağdat: Mektebetü Dârü'l Kindî.
- Errahîmî, Abd el-Halim, *Târihu'l Hareketi'l İslâmiyyeti Fı'llrâk; El-Cezûru'l Fikrî ve el-Vâkı'i'l Târihi 1900- 1924*, Beyrut: El-Dâru'l Âlemiyyetü Lit-Tıbâ'ati ve el-Neşri, Birinci Baskı, 1985.
- Eşşerîfî, Ahmad Bakır Alwan, *Kerbelâ Beyne'l Harbeyn el-Alemiyeteyn (1918 - 1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat: Me'hadu'l Târihi'l Arabî ve El-Turâs el-İlmî Lid-Dirâsâti'l Ulyâ 2004.
- Mâlik, Muhammed Cevad, *Şîatü'l Irâk ve Binâü'l Vatan*, İkinci Baskı, Kerbelâ: Menşürâtü'l Utbeti'l Huseyniyyeti'l Mukaddeseti, 2012.

